

ESRA KAYA ERDOĞAN • “Bayağı Kalabalığız”

ESRA KAYA ERDOĞAN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji okudu. Siyaset ve Sosyal Bilimler alanında yüksek lisans derecesini aldı. MSGSÜ Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını tamamladı. Özel sektörde ve sivil toplum alanında araştırma uzmanı olarak çalıştı. Çeşitli vakıf üniversitelerinde sosyoloji, kent çalışmaları, yerel yönetimler ve araştırma yöntemleri derslerini verdi. Ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen çok sayıda bilimsel nitelikli araştırma projesinde yer aldı. Bölüm yazarı ve editör olduğu kitap çalışmalarının yanı sıra gazete ve dergilerde yayımlanan makaleleri vardır. Bağımsız araştırmacı olarak saha çalışmalarını sürdürmektedir.

İletişim Yayınları 3064 • Araştırma-İnceleme Dizisi 501

ISBN-13: 978-975-05-3171-2

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN İrfan Eroğlu

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Hüseyin Türk

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ESRA KAYA ERDOĞAN

“Bayağı Kalabalığız”

Üniversiteli İşsizliği

Ablam, Fahriye Ebru için...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
Giriş	13
Araştırma süreci	19
Diplomalı	29
Diplomanın anlamı	29
<i>Meşakkatli ve mecburi</i>	32
<i>Diploma enflasyonu, yükseköğretimde finansallaşma ve borçluluk</i>	35
Toplumsal eşitsizlikler ve eğitim tercihleri	41
<i>Eşitsizliğin kaynağı: Lise</i>	42
<i>Zorunluluklar ve tercihler</i>	46
Bugünün ve yarının işgücü: Öğrenci	51
<i>Öğrenci işi</i>	52
<i>Çalışma hayatına hazırlık</i>	57
Yeni mezun iş arıyor	62
<i>Yeni mezunun işsizliği</i>	62
<i>Arayış ve öğrenme</i>	65
Ücretli ve işsiz	71
Ücretli	71
<i>Sallantılı işler</i>	72
<i>Sağlam işler</i>	77

<i>Patron firması</i>	80
<i>Kurumsal şirket</i>	84
İşsiz	91
<i>İşten ayrılma süreci</i>	91
Sosyal korku: İşsizlik.....	91
<i>İşten ayrılma nedenleri</i>	94
İtiraz ve haysiyet.....	94
Profesyonelin işten kovulması.....	96
Aşırı çalışma.....	98
Terfi alamamak.....	100
Çarkın dışına çıkmak.....	102
İş aramak	103
Yeni iş: İş aramak.....	104
İşsiz aynası: CV.....	106
İş arama yolları veya araçları.....	108
Mesleki bağlantılar.....	108
Sosyal bağlantılar.....	110
Çevrimiçi mecralar.....	112
İŞKUR.....	115
İş görüşmesi	116
İstihbarat oyunu.....	116
Yüz yüze görüşme ve performans.....	119
Sahne gerginliği.....	127
İş görüşmesinde beden.....	129
İş arama yığınlığı.....	132
İşsiz Günler	137
Çalışmak ya da işsiz olmak	137
Çok zaman az para.....	138
Çalışmanın anlamı.....	144
İşsiz günler	149
İşsiz zamanı ve parası.....	150
Erken işsizlik: Gevşeme zamanı.....	154
Uzayan işsizlik: Ölü zaman.....	158
Mekânda geriye çekilme.....	162
Kendini imal etmek.....	165
Aile	169
Geçim.....	171

<i>Muhtaç ve mahcup</i>	173
<i>Ergenleştirilen işsiz</i>	176
<i>Çocuğum başarılı olsun</i>	179
İşsizlik Hâli	183
Yaş.....	183
<i>Gecikmek ve geride kalmak</i>	184
<i>30'larında yaşlanmak</i>	188
İşsiz cinsiyeti.....	191
<i>Çalışmanın cinsiyete göre yapılanması</i>	191
<i>Kadınlığın çelişkisi</i>	192
<i>Erkeklığın krizi</i>	200
İşsizliğin tahribatı.....	210
<i>Mensubiyet yitimi</i>	211
<i>İşsizliğin şahsileşmesi</i>	218
<i>Meritokratik vaadin çözülüşü ve nepotizm</i>	227
Bitirirken	237
GÖRÜŞMECİLERİN KISA YAŞAM ÖYKÜLERİ.....	245
KAYNAKÇA.....	253

TEŞEKKÜR

Uzun süren tüm doktora araştırmaları gibi bu çalışma da yaşamın kendisiyle birlikte olgunlaştı. Çalışmayla doğrudan bağı olmayan birçok insanın ve surecin gölgesinde dönüştü ve oldu. Geçmişin birikimi ve deneyimi olmasaydı olmazdı.

Kıymetli hocam, doktora tezimin danışmanı Yıldırım şentürk; en zor zamanlarında dahi akademik yüklerinin yanı sıra yeni yükler üstlenerek “yöntem meselesi üzerine” düşünmemiz için çok emek verdi. Hepimize çok şey kattı. Tüm nerileri ve yorumlarında adını koyamadığım “o eksiği” tamamlarken hiçbir hiyerarşiyi üretmedi, sadece rehber olmayı tercih etti. Katkılarının bir tezdten fazlası olduğunu belirtmeliyim. Asuman Trkn’e destekleyici tutumu, yn gösteren nerileri ve geçmişten bugüne birlikte çalışmaya dair ğrettikleri; Sibel Yardımcı’ya ise önerdiği kaynaklar, yorumları ve yönlendirmeleriyle şevk verdiği için teşekkür ederim. Hocam ve arkadaşım Gamze Toksoy ile uzun sohbetlerimiz bu çalışmanın bazı bölümlerindeki tartışmaları besledi. Yreklendiren ve rahatlatan desteği, varlığı büyük bir şanstı. Yine tüm yoğunluğuna rağmen, bu çalışma için zaman ayıran Erdem Yrk’e analitik eleştirileri ve geliştirici nerileri için çok teşekkürler.

Yaşamlarının büyük bir bölümünü büyük bir içtenlik ve güvenle aktaran diplomalı işsizlere ayrı ayrı teşekkür ederim. On-

lara ulaşmama vesile olan kişi ve kurumların yardımlarıyla her bir görüşmede başka bir boyutunu fark ettiğim bu kitap oluştu. Araştırmaya ayırdıkları zaman ve paylaşımları yol gösterdi, ışık tuttu. Kitaptaki tüm kusur ve eksiklerin sorumluluğunun ise bana ait olduğunu vurgulamak isterim.

Yaşamımın en kritik zamanlarında birlikte çalışma fırsatı bulduğum ve birçok öğrencisi gibi benim de hayatımda kendisinin bile farkında olmadığı etkiler bırakmış hocam Şükrü Aslan'ı; esasa dair sorularıyla ortak çalışmalarımızda farklı penceleler açan Besime Şen'i ve bir araştırmada hem ağacı hem de ormanı yorumlayabilmeyi öğreten, hâlâ paylaşmaya devam eden hocam Hatice Kurtuluş'u anmadan ve her birini ayrıca selamlamadan olmaz. Tezin doktora çalışmasından kitaba dönüşmesinde içtenliği ve şevk veren tutumuyla Tanıl Bora'ya, emekleri için de İletişim Yayınları çalışanlarına teşekkür ederim.

Böylesi bir süreçte, bir kelime için ya da daha karmaşık araştırma problemlerinde saat farkı olmaksızın arayabileceğiniz birinin olması çok mühim. Heyecanıma ve sancularıma ortak olan Ayşe Berna Uçarol'a müteşekkirim. Zozan Üçdağ'ın, Yakup Telci'nin ve Erkan Karabay'ın desteklerine teşekkür ederim. Yaşam yüklerimi hafifletmek için elinden gelen tüm desteği veren Çiğdem Meral ve Alin, Asuman ve Cem Özdemir, Çiğdem Özer ve Ümit Ezgi Özdemir güç ve moral verdiniz. Amber'in özverisi kıymetliydi. Var olun...

Anneme, babama, abim Uluer Kaya'ya ve ablam Ebru Kaya'ya verdikleri karşılıksız sevgiye ve motivasyona çok şey borçluyum. Zeynep Eda yaşının ötesinde bir olgunlukla yorunluğumu üstlendin. Özgür hep ve çok destek oldun. Emegin, özenin ve sabrın eksik olmasın.

Giriş

2008-2009 küresel krizi, 1930'lardan bugüne karşı karşıya kalınan en ciddi mali kriz olması nedeniyle, güncel çalışmalarda “Büyük Buhran” ya da “İkinci Büyük Buhran” olarak anılır. Tüm toplumsal kesimler bu buhrandan etkilense de asıl çarpılanlar gençler olur. Krizden yoğun etkilenen bölgelerde genç işsizliği genel ortalama düzeyinin üzerinde seyretmiş, birçok genç ebeveynlerinin yanına taşınmak durumunda kalmıştır. Bazı değerlendirmeler krizi diplomalıların ya da beyaz yakalıların işsizliği ile karakterize eder (Lopez ve Phillips, 2019).

Diplomalıların mezuniyet sonrasında niteliklerine uygun, garantili ve güvenceli bir işe kısa sürede erişmeleri, kariyer yolculuğunda planlı ve istikrarlı şekilde yürümeleri kolay ve hatta mümkün görünmemektedir. Bu dönemle birlikte, deneyim ve uzmanlık sahibi genç yetişkinlerin ucuz, geçici ya da başlangıç düzeyindeki işleri kabul etmesi ve çalışma mecburiyeti yaygınlaşmıştır (Villegas, 2019). Diplomalı işsizliği, özellikle yeni mezun gençlerin işsizliği istisna olmaktan çıkmış; diplomalı genç işsizliğinin toplumsal bir sorun olarak dünyanın gelecekteki gündemini meşgul edeceği belirginleşmiştir.

2008 küresel krizinin işsizlik öncelikli olmak üzere ağır ve kalıcı sonuçları, farklı coğrafyalardaki sosyal bilimcilerin me-

rak ve sorularını tetikler. Birkaç yıl boyunca ağır hissedilen krizin tesiri aynı günlerde ya da hemen sonrasında saha araştırmalarıyla izlenir. Bilhassa genç işsizlere, üniversite mezunu beyaz yakalı işsizlere ya da profesyonellere yönelik çalışmalar yaygınlaşır; bu yükseliş, kimi sosyal bilimciler tarafından 1930'larda Büyük Buhran sonrasında işsizlik üzerine yapılmış klasiklere¹ yeniden dönüş olarak betimlenir. Niteliksel yöntem ve veriye dayalı araştırmaların yanı sıra çalışma meselesini yeniden ele alan ve tartışmaya açan başvuru kaynağı niteliğindeki yayımlar basılır.² Farklı disiplinlerden araştırmacılar işsizliğin ve işsizlerin sorunsallaştırılma biçimleri, kullanılan metodolojiler ve dolayısıyla kavranışı yeniden tartışmaya açarlar.

EASA (*European Association of Social Anthropologists*) tarafından 2016 yılında gerçekleştirilen konferansın panellerinden birinin başlığı “2008-2009 Ekonomik Krizinden Sonra İşsizlik Antropolojisindeki Yeni Eğilimler” idi (EASA, 2016). Bu oturumun konferansa dâhil edilmesi yaşanan ekonomik kriz ile birlikte işsizliğin “sosyal bir sorun” olarak ön plana çıkmasına rağmen antropolojide kendi başına bir araştırma alanı oluşturmaması olarak açıklanır. Perelman (2008) Arjantin antropolojisindeki işsizlik çalışmalarıyla neo-liberal politikalar arasındaki bağı yeniden ele aldığı makalesinde, kriz öncesinde çalışma antropolojisinin disiplin tarafından ihmal edildiğini vurgular. Çalışma ilişkilerinin ve koşullarının ötesinde, büyüyen iş-

- 1 1929 Buhranı sonrasında işsizlik oranlarının artması ve işsizlik sürelerinin uzaması “klasik işsizlik araştırmalarını” yapılandırmıştır. İşsizliğı ve işsizleri merkeze koyan ilk saha araştırmaları sosyal psikologlar ve sosyologlar tarafından 1930'ları takiben üretilmiştir. Klasikler olarak nitelenen bazı çalışmalar şöyledir: *Marienthal* (Jahoda, Lazarsfeld ve Zeisel, 2009 [1938]), *Unemployed Men at Work* (Jahoda, 1987 [1933]), *The Psychological Effects of Unemployment* (Eisenberg ve Lazarsfeld, 1938), *The Unemployed Man* (Bakke, 1935), *Men Without Work* (Pilgrim Trust, 1938).
- 2 Uluslararası kuruluşların yükseköğretim, mesleki eğitim, istihdam ve gelecek konularında yeni çözüm önerileri ve kurumsal politika arayışını içeren raporları da bu eğilimin devamıdır. *Youth Unemployment and Vocational Training* (IZA, 2012), Avrupa'daki gençlik çalışmaları ağı olan SALTO'nun *Working on Work-Combating Youth Unemployment 2010* (SALTO-Youth, 2010) isimli çalışması, ILO'nun *The World Employment and Social Outlook 2016 - Trends for Youth* (ILO, 2016) raporu bunlardan bazılarıdır.

siz nüfusun öznelliklerine ve kolektif eylemliliklerine odaklanmak kapitalist ilişkileri ve öznellikleri anlamının alternatif ve kritik yollarından biridir.

2008 krizi sonrasında, bir bölümü genç araştırmacılardan oluşan sosyal bilimciler, önceki dönemin yazınına göre farklılıklar barındıran tema ve kavrayışlarla işsizlik ve onu çevreleyen konularda çalıştı. İşsizlik, güvencesizlik, iş arama süreçleri ve işsizlik halinin gündelik pratikleri gibi işsizliği bir deneyim olarak gören ve bu deneyimi merkezine koyan araştırmalar ayrıntılı nitel veriler sunuyordu. Bu çalışmalarda; işsizlerin gündelik yaşam pratikleri, orta yaşın üzerindeki profesyonellerin ve yöneticilerin işsizlik deneyimi (Gabriel, Gray ve Goregokar, 2010), iş arama stratejileri ve taktikleri ile işsizlerin öznelliğinin üretimi (Lane, 2011), iş kaybında erkeklik ve kadınlık rollerinin dönüşümü (Lane, 2009 ve 2011), işsizlik deneyiminin kuşaklar arasındaki aktarımı ve değişimi (Walkerdine ve Jimenez, 2012), iş arama süreçlerindeki yerel deneyimler arasındaki farklılıklar (Sharone, 2013), yüksek işsizliğin veya istihdam güvencesizliğinin çalışanların günlük yaşamlarına etkileri (Spyridakis, 2013), orta sınıflar açısından çalışıyor olmanın anlamı, kimlik üzerindeki etkileri ve orta sınıfın iş kaybıyla nasıl baş ettiği (Norris, 2016), işten atılan beyaz yakalılarının tutum ve tepkileri (Lopez ve Phillips, 2019) gibi işsizliğin resmî ve hesaplanabilir olmayan gündelik örüntüleri irdeleniyordu. Çalışma ve işsizliği yeniden kavramsallaştırmaya çalışan, farklı disiplinlerden gelen yeni soruları ve ele alış biçimlerini benimseyen başvuru kaynağı niteliğindeki yayınların da bu dönemde basıldığını söylemiştik. Bu kaynaklar mevcut işsizlik tanımlarına karşı çıkarak işin yerel bağlam ve argümanlara göre değişen çoğul anlamları olduğunu savunuyor. İşsizliğin marjinalleşme gibi genel ve yaygın sonuçlarını konuşmak yerine yerellikler ve öznel deneyimlere göre şekillenen etkilerini öne çıkarıyor ve vurguluyorlar (Known ve Lane, 2016). Küreselleşme döneminde “işin” değişen anlam ve versiyonları, “işin” inşa olduğu tarihsel ve sosyal bağlamı çeşitli kesişimler kurarak yeniden tartışmaya açıyor (Edgell, Gottfried ve Granter, 2015).

Metodolojik eğilimlerinde niteliksel yöntemleri benimsemiş olmaları bir ortak kesen olarak araştırmacı öznelliğinin aktarımına yansıyor. Krizin etkileri ve sonuçları ile araştırma me rakları ya da süreçleri arasındaki bağ düşününsel bir tutumla açıklanıyor ve sıklıkla belirtiliyor. İşsizliği kendine özgü, bağımsız bir konu olarak ele almaları önceki dönem ile temel kopuşu oluşturuyor. İşsizliği ya da işsizi bir başka şeyin sonucu, uzantısı ya da noksanlığı olarak konumlandırmak yerine, araştırma sorusunun merkezine işsizlik ya da onu çevreleyen temalar yerleşmiştir. İşsizlik ve çalışıyor olmanın cinsiyet rolleriyle ilişkilendirilmesi öne çıkıyor. Bu dönemde tarih, coğrafya, antropoloji, etnografi, feminist teori gibi disiplinler arasındaki alışveriş artmış; sözlü tarih, mülakat, vaka çalışmaları, katılımcı gözlem, arşiv çalışması, görsel malzemenin kullanımı gibi tekniklerle veri kaynakları zenginleştirilmiştir.

Türkiye cephesinde diplomalı işsizliğindeki ilk kırılmanın 2001 krizi ile yaşandığını söyleyebiliriz. İşsiz bıraktıkları açısından krizin ayırt edici yönü diplomalı, beyaz yakalı çalışanların daha önce yaşamadıkları şekilde, “tıpkı fabrika işçileri gibi”, yüzlerle ifade edilen rakamlarla toplu işten çıkarmalara maruz kalmış olmasıydı (Şentürk, 2013; Göz, 2009). 2000’de yükseköğrenim mezunları arasında % 7 olan işsizlik oranı 2002 yılında % 11’e yükseldi.³ 2009’a kadar % 10 bandında seyretti ve 2009’da % 12’ye çıktı. İzleyen yıllarda ise artış ivmesi kalıcılaştı. 2019’da ise diplomalı işsizlik oranı % 14’e yaklaştı ve diplomalı işsizlerin nüfusu 1 milyon kişiyi aştı.⁴ Türkiye’de dip-

3 TÜİK’in 2014 öncesine ait verilerinde iş arama kriterinde referans dönemi olarak “son 4 hafta” yerine “son 3 ay” kullanılmaktadır. Kullanılan veriler eski hesaplama yöntemine ait oranlarıdır (TÜİK, 2020c).

4 Referans olarak kullandığımız Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) yayımladığı resmi işgücü ve işsizlik verileri sadece dar tanımlı işsizliği kapsıyor. Geniş tanımlı işsizlik hesaplamalarına standart işsizlerin yanı sıra iş aramayan ancak çalışmaya hazır olanlar, mevsimlik çalışanlar, zamana bağlı eksik çalışanlar da katılır (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, 2020). TÜİK’in işsizlik oranlarına iş arayan ve işbaşı yapmaya hazır olan nüfus dâhil edilip, iş aramaktan vazgeçenler ve işgücüne katılmayanlar yer almaz (Yeldan, 2020; Çelik, 2020). Buna karşı iş aramaktan vazgeçip işgücü piyasalarından kopan kitlenin hızla kalabalıklaşması, diplomalıların arasında da gözlemediğimiz gibi iş arama yılmınlığının yaygınlaşması gerçek işsiz sayısının çok da-

lomalı işsizliğin kronikleştğine işaret eden bir diğere gösterge ise; 15-24 yaş grubu arasındaki, genç ve birçoğu yeni mezun olan diplomalıların işsizlik oranının katlanarak artmasıdır. 2000’de yeni mezunların işsizlik oranı % 10 iken, 2009’da % 22’ye, 2019’da ise % 35’e çıktı (TÜİK, 2020c). Son 20 yılda yaşanan krizler diplomalıları daha fazla etkileyip işsiz bırakırken, işlerinde kalabilenler için koşullar kötüleşti, mobbing, güvencesizlik ve işsizlik tehdidi çalışma hayatının yapısal özelliğihaline geldi (Şentürk, 2013).

Türkiye’de işsizlik kronikleşip kitleselleştikçe, toplumu öncelikli olarak ilgilendiren yerleşik bir mesele haline dönüşüyor. Akademiden siyasete, dijital medyadan sendikalara kadar bir dizi farklı alandan aktör, işsizliğı daha fazla konuşuyor, irdeleyiyor ve ona dair içerik üretiyor.⁵ Sosyal bilimlerden işsizliğı ve işsizleri araştırma konusu olarak belirleyen üretim sınıyasal olarak artsa da; küresel düzeyde yeni sosyal sorun olarak işaret edilen diplomalı ya da genç işsizliğı çalışmaları farklı coğrafyalarla karşılaştırıldığında benzer eğilimleri taşıyor. Diplomalı işsizliğin tahribatına ve toplumun gündeminde kapladığı yere nazaran, sosyal bilimcilerin ona yönelik gösterdiği ilgi de daha derinlikli, ilişkisel ve ayrıntılı ele alış biçimleri ve kavrayış tarzlarına daha fazla ihtiyaç var. İşin ne olduğunu, işsizle-

ha fazla olduğunun göstergesidir. Bu, lisans eğitiminden sonra iş bulma umudu olmadığı için yükseköğrenime devam edenler gibi versiyonlarıyla yükselen işsizlikle farklı ülkelerde de yaşanmaktadır: “kayıp işçiler” Sennett’in (2008) ifadesiyle resmi işsizlik verilerini daha olumlu ve düşük oranlarda göstermektedir.

- 5 TÜİK’in her ay paylaştığı işsizlik verileri (TÜİK, 2020c) ve bu verilere dair itirazları içeren raporlar (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, 2020) her ay işsizliğin yeniden gündeme gelmesine vesile olurken, bu gündemde diplomalıların işsizliğı özel bir vurgu taşıyor. Kamuoyu araştırmalarında işsizlik Türkiye’nin en önemli sorunu olarak belirtiliyor. İşsizlerin intiharları vicdanlarda sembolikleşiyor. Siyasetin ajandasına daha fazla giren genç işsizliğı partilerin raporlarına, propagandalarına konu oluyor. Dijital medya platformlarında ve gazetelerde üniversite mezunu işsizlerin hikâyeleri ne ve deneyimlerine odaklanan video haberler ve röportajlar çoğalıyor. İşsizlikle ilgili tiyatro, film, anı metinleri, romanların sayısı artıyor. İşsizlik veya işsizler temalarını içeren yüksek lisans ve doktora çalışmalarının son on yıldaki üretimi, her iki akademik derece için de, 1964’ten bugüne bu konuda yapılan tezlerin % 60’ından fazlasını oluşturuyor (YÖK, 2020).

rin yaşam dünyalarında neler olduğunu görebileceğimiz ve işsizlik halinin nasıl işlediğini tahayyül edebileceğimiz niteliksel veriye dayanan kapsamlı çalışmaların sayısı yeterli değil.⁶

Sosyal bilim çalışmalarında tarihsel olarak yapılanmış, genelleşmiş ve yerleşikleşmiş ele alış tarzları baskınlığını devam ettiriyor.

İşsizlik meselesinin güncelliğine ve yakıcılığına rağmen, akademik üretimde ekonomi-birey aksının hâkimiyeti hâlâ söz konusu. Bu hâkimiyet işsizi ve işsizliği yapısal hesaplamalar, işsizlikte kaygı ölçümü, ekonomik büyüme stratejileri, bireysel baş etme kapasitesi gibi ekonomi-birey hattına gömülen ikiliklerle sınırlıyor.⁷ Ekonomi temelli çalışmalar işsizliği temel olarak işgücü piyasalarındaki arz talep dengesizliğiyle açıklar. İşsiz, işgücü piyasasına dâhil olamayan kişi olarak konumlandırılırken meselenin ele alınışı ve kavranışı işsizi görünmez kılar. Psikoloji kökenli ya da onu çevreleyen çalışmalar ise iş kaybına uğramış bireylerin iyilik haline odaklanır. İşsizlik yaşamın bir döneminde karşılaşılan krizdir. Bu kriz dönemi buhran, travma, olağanüstü ve anormal hal olarak tarif edilir. İşsizlik hali birinin, bireyin baş etmek zorunda olduğu bir durumdur. Bireyin refleksleri, baş edebilme kapasitesi, stresi yönetme becerileri gibi kişisel ve kişiler arasındaki psikolojik süreçler ölçülmeye çalışılır.

Bu araştırmada; işi, çalışmayı, işsizliği, işsizi kavramsal olarak sorunsallaştıran, işsizlik alanıyla müstakil bir ilişki geliştirerek gündelik tecrübeye yönelen, rutin pratiklere odaklanan, işsizlerin anlam dünyalarına girerek yaşam akışlarını izleyen

6 *Unemployment Experience of Youth in Ankara and Şanlıurfa* (Çelik, 2006), *Boşuna Mı Okuduk?* (Bora, T., Erdoğan, N., Bora, A. ve Üstün, I., 2011), *İşsiz Yaşam* (Sümer, Solak ve Harma, 2013), *Erkeklik: İmkânsız İktidar* (Sancar, 2008), *Çalışma ve Toplum* (Strangleman ve Warren, 2015) ve *Çalışma Düşüncesi* (Budd, 2016) kitaplarını çevirerek Türkiye'deki araştırmacılara önemli katkılarda bulunan Fuat Man'ın çalışmaları gibi kaynaklar elbette mevcut.

7 Diplomalı işsizlikle ilgili gazete ve dijital mecralarda yer alan video haber dizilerinin, edebî metinlerin, işsizlerin sözünü ve öyküsünü daha fazla yansıttığını söyleyebiliriz. Sosyal bilimlerin ekseriyetine oranla özellikle dijital mecralardaki aktarımlar işsizin yaşam dünyasını anlama çabasına daha fazla kaynaklık ediyor.

araştırmalara daha fazla ihtiyaç olduğuna inanarak yola ıktı. ⁸ Geçen yıllar içinde sahanın sesine kulak vererek işsizliği iş ile ilişkilendirerek kendisini inşa etmiş oldu. Diplomalı işsizliğini içeren bu kitap işsizliğin ekonometrik özömlenmeleri, istatistiksel analizleri ve göstergeleri gibi yönleriyle doğrudan ilgilenniyor. İşsizleri, işgücü oranlarına dâhil olamayan kitleler; işsizlik halini de tekil bireyin yaşadığı ekonomik buhran hali olarak ele almıyor. Diplomalıların deneyimleri ve anlatılarının yol göstericiliğinde üniversite yaşamından işsiz günlere uzanan izlekte işsizliğin çeperlerini, diplomalı işsizliğinin ayırt edici yanlarını, nüanslarını arıyor. İşsiz yaşam dünyasını irdelerken, işsizlik halinin toplumsallığını çalışmanın karşıtlığı ve tamamlayıcılığıyla açıklamaya alışıyor.

Araştırma süreci

Yıllar önce ortaya çıkan ve belki de henüz tamamlanmamış soru şuydu: Yaşadığımız işsizliği yorumlayabilmek ve diplomalı işsizlere daha fazla yaklaşabilmek için, birey ve ekonomi ikiliğinin sınırlarını aşabilmenin, işsizliği ve işsizi toplumsal dünyanın bir parçası ve ürünü olarak görebilmenin hangi düşünme ve kavrama eksenlerine sahip olması gerekiyordu? Bu soruyla sadece bir sosyolojikleştirme ve sosyolojik açıklama getirme mesafesinden bahsetmiyoruz (Bourdieu, 2013). Mills, sosyolojik tahayyölünün başlangıcında ve gelişme döneminde işsizlerin neden yer alması gerektiğini en sarıh şekliyle açıklar. Sosyolojik tahayyöl yüz binlerce işsizin olduğu bir toplumda ekonomik ve siyasal kurumlara bakma gerekliliğidir (Mills, 2007; 2019). ⁹ On yıldır artan işsizlik oranlarının gerçek etkisi,

8 Sosyal araştırmalarda niteliksel yöntemler ve kavrayışlarla yapılan çalışmaların yükseldiği bir ortamda bu belirlemeyi yaptığımızı da vurgulamalıyız.

9 “Bu açıdan söz gelişi, işsizlik sorununu ele alalım. Örneğin 100.000 nüfuslu bir kentte adamın biri işsizse ve başka hiç ‘iştihadım dışı’ nüfus yoksa, bu kişi sel bir sorundur. özümü için, söz konusu adamın karakteri, becerileri, yararlanabileceği mevcut olanaklar üzerinde durmak gerekir. Fakat çalışabilir nüfusu 50 milyonu bulan bir ulus içinde çalışabilir nüfusun 15 milyonluk kısmı ‘iştihadım dışı’ kalmışsa bu toplumsal bir sorundur ve çözümü için tek tek bireylerin olanakları, becerileri, karakterleri üzerinde durmamız yetmez. ün-

kurumsal bir bankadan ayrıldıktan sonra işsiz kalan Özcan'ın şu cümlelerinde saklı olabilir: “Bu işsizlik meselesi artıyor ama aslında bir taraftan da işsizliğin korkusu daha fazla yaygınlaşıyor.” Okan ise bir dizi güvencesiz işte düşük maaşlarla çalıştıktan sonra işsiz kalmış, evden yürüttüğü proje bazlı işlerle günlük masraflarını çıkartıyordu. Okan'ın aktarımıyla “gençler sürekli gelecek kaygısı” yaşıyordu; kendilerine “nasıl olacak, iş bulabilecek miyim” sorularını soruyorlardı. Ortak muhabbetleri “ne yapacağız, nasıl yapabiliriz” kaygılarıyla “sadece işsizlik gündemini” konuşmaya dönüyordu. Gençlerin iş görüşmelerini, aileleriyle ve diğer aktörlerle olan işsizlik diyaloglarını tiyatrolaştırdığı, işsizliğin tesirinin gündelik hayata sirayet ettiği, işsizliğin yan etkilerinin onu aşan yaşam sonuçları doğurduğu bir ortamda diplomalı işsizliğini ve işsizleri ekonomi-birey karşılığına tutulmadan nasıl anlamalı, sezmeli ve kavramalıydım?

Simmel'in (2009) “yoksulunu” hatırlamakta fayda var. Simmel, “(Nitekim), kişiyi yoksul yapan parasızlık değildir. Sosyolojik açıdan, yoksul kişi, bu parasızlık yüzünden yardım alan kişidir” (Simmel, 2009: 157) derken; yoksulluğun sadece maddi yoksunluk hali ile açıklanamayacağını vurgular. Yoksulluk, parasızlık yüzünden yardım alan kişinin, yoksulluk yardımı ile kurduğu sosyal ve siyasal bağıdır. Sosyal ve siyasal olarak yoksulluk ve yoksulların oluşturduğu katman sosyolojiye alan açar.

Simmel'in yoksulu toplumsal dünyanın içine yerleştirirken belirlediği hat, işsize giderken ön açıcı ve yansıtıcı oldu. Diplomalının çalışma ve eğitim hayatından getirdiği tortuların, ilişkilerin, eğilimlerin ve yapıların yönlendiriciliği (Bourdieu, 2014; 2015; 2016); işsizin belirgin niteliklerinin tespitinden ziyade onun hakkındaki toplumsal bilgi, gündelik yaşam içindeki etkileşimlerinde nasıl sıfatlandırılıp konumlandırıldığı, bu sığara dair anlam yükleri (Goffman, 2012; 2014; 2017) konuyu

kü bu olanakları oluşturacak toplumsal yapı iş görecekte durumda değildir; çökmüştür. Bu nedenle, toplumsal nitelikteki sorunları doğru değerlendirebilmek, doğru çözüm yolları bulabilmek için birbirinden ayrı ve kopuk kopuk bireylerin kişisel ortamları karakterleri üzerinde değil, toplumun ekonomik ve siyasal kurumları üzerinde durmamız gerekiyor” (Mills, 2007: 21-22).

kavrarken derinleşmemi sağladı. Çalışmıyor olmanın, yani işsiz olmanın yaşamımızdaki belirleyiciliği nedir? İşsiz gündelik ritmi nasıl işler? İşsizlik toplumsal ilişkileri ve atanmış toplumsal rolleri nasıl etkiler? İşsiz olmak bir kimlik midir yoksa bir durum mudur? İşsiz kendisini ne zaman işsiz olarak görmeye başlar ve işsizliği temsil eden ilişkiler ya da konular var mıdır? Bunlar gibi bir dizi soru işsizlik durumunu anlamanın ve tasvir etmenin soruları olarak belirdi.

İşsizliğin ne olduğu ve nasıl işlediği; işsiz kim olduğu ve onu niteleyen koşulların nasıl yapılandığı ve tüm bunlar arasındaki etkileşime dair kavramsal arka plan antropolojik anlamdaki çalışıyor veya çalışmıyor olmanın izleriyle aranmalıydı. Ücretli çalışma kendisiyle özdeşleştirilen rolleri ve anlamları hâlâ taşıyor. Toplumsal statüden zaman ritminin belirlenmesine kadar farklı ölçek ve bağlamdaki bir dizi pozisyon ve eylem çalışıyor-çalışmıyor olma ikiliğinde tayin ediliyor. Çalışıyor ve çalışmıyor olma karşılığındaki; “tamamlayıcılık, karşılıklılık” örüntüleriyle birlikte geçerliliğini koruyor. İşsizlik ve iş arasındaki ilişki gergin ve aynı zamanda birinin diğerini yeneden ürettiği bir niteliğe sahip. Bu belirlemeler saha görüşmelerinden, saha bulgularına kadar bir dizi aşamada karşıma çıktı ve kavrama biçimimi dönüştürdü.

Çalışmanın ve işsizliğin açık ve örtülü toplumsal anlamlarını, bireyin gündelik yaşam dünyasındaki tezahürünü ve müteakabiliyetinin tekabüliyetinin izlerini sürmeye gayret eden alan araştırması 24 diplomalı ile gerçekleştirilen mülakatlardan oluşuyor.¹⁰ İlk görüşmelerin ardından diplomalıların eğitim ve çalışma yaşamlarının diplomalı işsizliğini anlama ve çözümleme

10 İstanbul’da yapılan görüşmelerin hemen hepsi işsizler tarafından belirlenmiş açık-kapalı kafelerde gerçekleşti. Diplomalılar en az ön lisans mezunu olup; ön lisans doktoraya kadar her kademedeki mezun işsizler ile görüşüldü. Farklı bilim ve uzmanlık alanlarında yükseköğrenimini tamamlamış yeni mezun ve iş tecrübesi olan diplomalılar araştırma kapsamına dâhil edildi. Yeni mezunlar için görüşme tarihinden önce üç ay ve tecrübeli işsizler için bir ay süreyle iş arıyor olması bir kriter olarak benimsendi. İşsizlik deneyimini etkileyen yapılarla ilgili eğilim ve dokuların temsili önemsendi. Cinsiyet dağılımı, yaş, medeni hâl, mezun olunan bölüm, işsizlik süresi ve üniversitelerin dağılımı göz önünde bulundurulmuş öncelikli niteliklerdi.